

LA SECCIÓN FEMENINA VISTA DES DE TORELLÓ

LLUÍS TONEU I PANICOT

L'article tracta sobre l'organització i el funcionament de la Sección Femenina a Torelló en la immediata postguerra. Exposa l'origen i el funcionament d'aquesta organització franquista, en destaca la precarietat i l'autonomia local amb què funcionava i ens permet veure el paper de la dona en la dictadura franquista.

The article discusses the organisation and function of the Women's Section of Torelló in the immediate post-war period. It explains the origin and functioning of this pro-Franco organisation, highlighting its instability and the local autonomy with which it functioned as well as outlining the role of women during the Franco years.

«*La Sección Femenina de la Falange nació con los comienzos del Movimiento Nacionalsindicalista, porque aquel Movimiento arriesgado, varonil y difícil necesitaba, precisamente por su fortaleza, el más fino complemento de la labor femenina para asistir y aliviar las derivaciones del sufrimiento que la conducta heroica de la Falange ocasionaba.*»¹

1. Introducció

Els nivells de politització social assolits durant el període d'entreguerres a Europa han estat sense cap mena de dubte els més elevats del continent en tota la seva història. La política arribà a tots els àmbits de la societat, i tots i cadascun dels seus engranatges i contraengranatges s'impregnaren d'aquesta ideologització fulgurant. El feixisme com a moviment renovador que volia trencar amb l'antic ordre imperant, almenys així és com es presentà en els seus principis a Itàlia, fou

---

1. Falange Española Tradicionalista y de las JONS - Sección Femenina. *Reglamento Regulador de los Servicios*. Barcelona: Ediciones Destino, 1939, 73 p.

una conseqüència més d'aquesta politització que va patir Europa en aquella època. Tampoc les dones, com a ens viu de la societat europea dels anys vint i trenta, no quedaren al marge d'aquest fenomen, i la seva presència en la vida política dels seus països cada cop més fou un aspecte a tenir en compte per part dels seus governants.

En aquest article parlarem de la Sección Femenina de Falange durant la immediata postguerra. El perquè d'aquest acotament de temps rau en la voluntat que tenim de mostrar el paper de la militant falangista en els primers anys de la dictadura, quan el franquisme es podia mostrar obertament com el que fou, un règim feixista i autoritari. A més ho farem des d'una visió local, en aquest cas a partir de la Sección Femenina de Torelló, per tal de concretar l'actuació de l'organització lluny dels grans centres de poder. La nostra intenció és la de mostrar el paper de la militant feixista torellonenca en els anys on la dictadura podia mostrar la seva veritable cara sense témer a res ni a ningú.

Després de la victòria dels «Nacionals» en la Guerra Civil, Franco se sentia fort i segur en la seva posició. L'enemic interior havia estat destruït i el feixisme triomfava a bona part d'Europa, les dictadures de Hitler i Mussolini suposaven un baluard importantíssim per a la seguretat del dictador en l'ordre europeu. Fins i tot al juny de 1943 Espanya canvià la seva posició de neutralitat en el conflicte bèl·lic mundial per la de no-bel·ligerància, enviant el 1941 la División Azul al costat de la Wehrmacht al front soviètic. A l'octubre de 1943, però, la previsible victòria aliada va fer que Franco tornés a declarar-se neutral en el conflicte. El posterior desenllaç de la Segona Guerra Mundial i la resolució condemnatòria de les Nacions Unides del desembre de 1946 envers Espanya van fer que el franquisme, si més no, hagués de maquillar la seva condició de règim autoritari.

2. Els annals de la Sección Femenina

La Sección Femenina fou l'instrument del Règim per crear l'ideal de dona espanyola més adequat segons les seves conviccions i conveniències. Creada ja el 1934 per José Antonio Primo de Rivera, no fou fins el 27 de juliol de 1939 que va assolir un caràcter institucional, quan Franco li va encarregar la formació de les dones d'Espanya. Les primeres dècades foren les de major fervor falangista, així com les de major claredat pel que fa a les funcions que havia de tenir aquest cos. Al final de 1939 l'organització ja tenia vora 11.000 afiliades repartides pel territori estatal.

Tot i la continuïtat de discurs de la Sección Femenina, durant les dècades dels cinquanta i els seixanta la dona ja s'havia incorporat massivament al món del treball i l'organització se'n ressentí. A mitjan dècada dels seixanta i al principi de la dels setanta, les activitats dutes a terme per la Sección Femenina es convertiren en accions pràcticament buides de contingut polític, i la burocratització del cos esdevingué total i absoluta: abastir el Movimiento de personal femení, vetllar pel compliment del Servei Social i la formació política i física als centres d'ensenyament foren pràcticament les úniques tasques que dugué a terme. Finalment, la Sección Femenina fou desmantellada el 1977, dos anys després de la mort de Franco.

3. La Sección Femenina de Torelló, els orígens

Les arrels de la futura Sección Femenina de Torelló les hem de buscar en la mateixa Guerra Civil. Abans de l'enfrontament armat, Falange no existia com a tal a la vila i les dretes locals s'agrupaven entorn a altres partits polítics, sindicats o organitzacions religioses on les dones ben poc tenien a dir. La victòria del Front d'Esquerres el febrer de 1936 i el posterior inici del conflicte el juliol del mateix any va deixar descol·locades les dretes torellonenques, que tot i que en molts casos no repudiaven la República, sí temien la radical esquerranització que s'estava produint en el transcurs inicial dels esdeveniments. La posterior repressió de l'anomenada «justícia revolucionària», els assassinats arbitraris i les conviccions ideològiques, segons els casos, feren decantar sectors de la població a participar en tasques a favor de la causa «nacional». És així com nasqué l'autoanomenat Socors Blanc, una organització «pronacionals» que desenvolupava tasques d'informació i sabotatge com a mínim a la Vall del Ges.² S'informava, per exemple, del material de guerra que es fabricava a Torelló en indústries com Can Bofill o La Farga; i també de l'estat de les instal·lacions o infraestructures bàsiques per a la marxa de la guerra, així com dels danys rebuts per aquestes després de bombardejos com ara els que es llençaren contra els dipòsits de gasolina de Conanglell o de l'estació ferroviària, on fins i tot hi va haver víctimes mortals.

El Socors Blanc també tenia la missió de recollir menjar per als «camarades» presos. En aquesta tasca també hi ajudaven companyes de Sant Pere de Torelló, que juntament amb les de Torelló es repartien les diferents masies de confiança i hi recollien diversos queviures que després eren enviats per transportista a Barcelona, on eren recollits i es feien arribar als seus destinataris.

Torelló no és una excepció pel que fa a l'aparició d'aquesta facció que actuava com a quinta columna. A bona part del país i de les zones de l'Estat prorepublicanes hi hagueren multiplicitat de grups que, amb diferents noms, actuaren al servei dels franquistes. Carmen Werner parlava dels serveis de la dona falangista en territori republicà durant la Guerra Civil en el seu article del 31 d'octubre del 1943 a *Medina*,³ l'anomenava Auxilio Azul.⁴ Tot i la diferència de nom, les seves tasques concorden a la perfecció amb les que realitzava el Socors Blanc torellonenc.

4. La jerarquitització de la Sección Femenina

Aquesta primera cèl·lula falangista torellonenca fou dirigida per la que més tard esdevindria cap de la Sección Femenina local, Annita Ullastre Benito. Ullastre va encapçalar des de 1937 i fins a l'arribada de les tropes franquistes el grup «pronacionals» que actuava a Torelló. Amb l'aiguat de 1940 i davant la gravetat de la situació, se li demanà que tornés a posar-se al capdavant de la Secció per

2. Entrevista a Annita Ullastre. Palafrugell, 27 d'agost de 2000.

3. Publicació de la Sección Femenina de FET y de las JONS.

4. OTERO, Luis. *La Sección Femenina*. 1a ed. Madrid: Editorial EDAF, S.A., 1999, 255 p.

l'eficiència mostrada en temps de guerra. Ullastre dirigí la Sección Femenina de Torelló fins al final de 1941, data en què es casà i es traslladà a Manlleu. Durant el seu mandat, Mercè Thomassa Sánchez ocupà el càrrec de secretària i més tard substituï Ullastre al capdavant de la Secció (Teresa Casanovas esdevingué en aquest període la nova secretària).⁵

L'estructuració de l'organització tant a nivell local com a nivell estatal era fortament jeràrquica i piramidal. El comandament local de la Sección Femenina es confiava a una delegada assistida per una secretària. La delegada local era la màxima jerarquia del cos a la localitat i només havia de respondre periòdicament a la Provincial de l'Estat de l'organització i dels serveis que hi duia a terme. Sota la seva responsabilitat hi havia la política que s'havia de dur a terme, l'economia de la Secció, les militants (nomenaments, càstigs, promocions...), les relacions amb les altres autoritats locals...; en definitiva, tot el que afectava a la Sección Femenina local era competència seva.

La secretària era la segona en l'escala jeràrquica de la Sección Femenina local, només estava per sota de la delegada i la substituïa quan aquesta no estava disponible. La seva funció principal era la burocràtica: correspondència, classificació de documents, tramitació d'ordres, vetllar pel compliment de les circulars, omplir i enviar les estadístiques que exigia la Provincial...

En teoria, en cada organització local havien de funcionar els següents serveis: cultura, premsa i propaganda, Hermandad de la Ciudad y el Campo, intendència, personal (controlant els serveis que es prestessin tant a dins com a fora de la Sección Femenina, com ara l'Auxilio Social), l'organització de juvenils, infermeres i sindicats, aquests dos últims només en les localitats en què es requerissin. Cada servei es confiava a una cap i una secretària que rebien el nom de regidora i auxiliar.

En aquells pobles on no hi havia personal capacitat per muntar tots els serveis, la delegada i la secretària local n'assumien la responsabilitat.⁶ A Torelló com a mínim trobem documentades una *regidora de juveniles* (Maria Bofill), una *auxiliar de la Nacional Sindicalista* (Antonia Forn) i una *auxiliar de regidora* (M. Teresa Pujol).⁷

5. L'organització local

La Sección Femenina de Torelló no va comptar immediatament amb un local un cop acabada la Guerra i va haver d'esperar que se centralitzessin les oficines del Partit Únic a l'antiga seu dels Carlins, un edifici cèntric amb balconada a l'actual plaça Nova (aleshores anomenada plaça del Caudillo) així com al carrer St.

5. Entrevista a Annita Ullastre. Palafrugell, 27 d'agost de 2000.

6. Falange Española Tradicionalista y de las JONS - Sección Femenina. *Reglamento Regulador de los Servicios*. Barcelona: Ediciones Destino, 1939, 73 p.

7. Del bloc de notes de la Sección Femenina de Torelló que es conserva (Arxiu ADET, sense catalogar).

Miquel, i amb entrada pel passatge Verdaguer núm. 2. Aquest local, més l'Ajuntament, eren el centre neuràlgic de la vida política oficial del Règim.

5.1. *Les militants*

Per constituir una Sección Femenina local es necessitaven almenys cinc afiliades.⁸ En paraules de la mateixa Annita Ullastre, foren moltes les joves que acudiren a les files de Falange després de «l'alliberament». En el llibre d'actes de la Sección Femenina de Torelló⁹ hi trobem enregistrades 78 afiliades, de les quals tres no presenten cap tipus de dades i una és catalogada com a absent. Hi consten el nom i els cognoms de les afiliades juntament amb les edats de cadascuna d'elles, edats que reflecteixen una mitjana de 22,2 anys per militant. Aquesta mitjana es corrobora en els setze carnets provisionals que es conserven de FET y de las JONS expedits entre el 1940 i el 1941 a militants torellonenques¹⁰ (només puja quatre dècimes: 22,6 anys).

El llibre d'actes també mostra els antecedents polítics de cadascuna d'elles durant la Guerra, ja que en principi era un requisit indispensable tenir bones referències i no tenir cap taca negra a l'historial a l'hora d'entrar a l'organització. No s'ha d'oblidar que la Falange com a partit feixista tenia una idea purista de la militància. Les conclusions del VI Consejo Nacional de la Sección Femenina que s'enviaren per carta a totes les delegacions locals, per exemple, reflecteixen clarament aquesta idea: «*Otro de los acuerdos tomados en el VI Consejo, fue el de la depuración, ya que el principal problema con que nos encontramos para hacer la selección de camaradas consiste en que muchas de ellas han permanecido al margen de la Organización y no les interesa; se niegan a colaborar y a prestar servicio acordándose únicamente de que son afiliadas cuando lo necesitan para el logro de sus intereses particulares siendo todo esto causa de desmoralización entre las otras afiliadas.*»¹¹

En el llibre d'actes trobem quatre tipus de classificacions a l'hora de definir els antecedents de les militants torellonenques:

- *No ha pertenecido a ningún partido* (29 militants).
- *Sindicada forzosamente* (39 militants).
- *Perteneció al P.S.U.* (1 militant).
- Sense dades (9 militants).

Només Carme Benet Parareda presenta uns antecedents polítics xocants a primera vista. El fet d'haver format part del Partit Socialista Unificat de Catalunya, veu del comunisme ortodox durant la Guerra, podia suposar fins i tot la

8. Falange Española Tradicionalista y de las JONS - Sección Femenina. *Reglamento Regulador de los Servicios*. Barcelona: Ediciones Destino, 1939, 255 p.

9. Del llibre d'actes de la Sección Femenina de Torelló, data absent (Arxiu ADET, sense catalogar).

10. Dels carnets de Falange Española Tradicionalista y de las JONS expedits entre 1940 i 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

11. De l'informe enviat per la Delegación Provincial de la Sección Femenina de Barcelona a la Sección Femenina de Torelló el 13 d'abril de 1942 (Arxiu ADET, sense catalogar).

Carnet provisional de F.E.T. y de las J.O.N.S. d'una de les militans torellonenques (Arxiu ADET, sense catalogar).

mort en segons quins casos, i en canvi aquí veiem que tot i que es té en compte aquest passat figura com a militant de la Sección Femenina de Torelló. Ramon Pujol Basco ha insistit en el paper quintacolumnista del PSUC a Torelló durant el domini de la CNT,¹² cosa que podria explicar els estranys antecedents d'aquesta militant feixista. D'altra banda també és sobradament coneguda la tesi que explica l'afiliació al PSUC o a la UGT de molta gent durant la Guerra per la moderació i oposició que aquestes organitzacions mostraven envers actituds més radicals com les de la CNT i la FAI. Sigui quina sigui la resposta, el que és segur és que Benet devia comptar amb uns bons avals un cop acabada la Guerra.

El *Libro de Actas* també recull l'actitud de les militants sobre la seva nova condició política, donant tres tipus de respostes:

- Activa (66 militants).
- Pasiva (3 militants).
- Sense classificar (9 militants).

A Torelló les falangistes d'abans de la Guerra eren inexistents, com passava a bona part del Principat; així, les noves incorporacions sortien de simpatitzants de les organitzacions dretanes o del republicanisme moderat (catalanistes o no), de

12. PUJOL BASCO, Ramon. *Torelló 1931-1975: Estudi històric-sociològic d'un poble de la Catalunya interior*. Torelló: edició pròpia, 1993, 340 p.

les que tenien víctimes entre els represaliats de la «justícia revolucionària» i, evidentment, de les arribistes que s'apunten al carro del moment. Aquest fet aplicable a pràcticament tot el personal polític de la vila no s'escapà a les autoritats provincials franquistes, que designaren a dit els càrrecs de responsabilitat entre la gent que havia provat la seva fidelitat al nou Règim durant la Guerra, tot fent elaborar nous informes a aquests nous dirigents locals sobre les militants que es volien incorporar al partit.

La gran majoria de les afiliades a la Sección Femenina de Torelló eren solteres, només cinc de les setanta-vuit enregistrades en el *Libro de Actas* eren casades, i només una consta amb aquest estat civil entre els setze carnets provisionals de FET y de las JONS que es conserven.¹³

5.2. La comptabilitat de la Sección Femenina

Si ens fixem en les arques de la Sección Femenina de Torelló ens adonem que la seva capacitat econòmica era bastant limitada, cosa que devia influir en la seva capacitat d'actuació. Observem que les despeses¹⁴ es repartien entre:

- *Desplaçaments*, bàsicament de la delegada local a Barcelona i en algun cas a Vic.
- *Compres*, de medicaments i aliments.
- *Gratificacions*, en forma de sous a cuineres, rentadores, proveïdors d'aliments...
- *Reparacions*, avaries elèctriques, en el mobiliari...
- *Segells*, la part que s'havia d'abonar a la Provincial i a la Delegación Nacional.
- *Calefacció, llum, aigua, lloguers* (magatzem, menjadors).
- *Transports*, aliments, gènere, Ficha Azul.
- *Entregues en metàl·lic*, despeses pagades a l'acte.

Els ingressos ordinaris principals depenien de les Cuestiones, la Ficha Azul, i amb menor importància de la venda de segells. L'Estat autoritzava l'emissió d'aquests segells que amb caràcter voluntari podien fer-se servir com a sobrecàrrec en tota la correspondència. La Sección Femenina era l'encarregada de la seva distribució i venda, i havia de dedicar el producte d'aquests ingressos a la pròpia Delegación, al Frente de Juventudes i als serveis d'atenció al front, primer, i d'Auxilio Social, després. En un principi el 40% del valor dels segells se'l quedava la prefectura local que els distribuïa: un 10% era per a la Provincial i la resta, un 50%, anava destinat a la Delegación Nacional per a despeses d'adquisició i administració.¹⁵

13. Dels Carnets de Falange Española Tradicionalista y de las JONS expedits entre 1940 i 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

14. Del llibre *Mayor* de la Sección Femenina de Torelló (Arxiu ADET, sense classificar).

15. Falange Española Tradicionalista y de las JONS - Sección Femenina. *Reglamento Regulador de los Servicios*. Barcelona: Ediciones Destino, 1939, 73 p.

Tenint en compte tot això ja era molt si s'aconseguia cobrir despeses. Valgui a tall d'exemple aquest resum mensual de caixa de la Delegació local de la Sección Femenina de Torelló amb data del 31 de gener de 1940:¹⁶

<u>Total Debe (ingressos)</u>	<u>Total Haber (despeses)</u>
4.024,59	4.024,53

Existència en Caixa 2.315,63 PTA

6. Les bases ideològiques

La Sección Femenina portava implícit un doble objectiu formatiu (ideològic) i econòmic,¹⁷ sense el qual aquesta quedava desproveïda de qualsevol sentit.

6.1. El masclisme de la Sección Femenina

Durant la República i la Guerra moltes dones havien trencat per primer cop amb la seva condició de subjugament al sexe masculí i havien agafat camins considerats inusuals per a elles fins aleshores. Periodistes, milicianes, militants d'organitzacions polítiques o fins i tot diputades i ministres, com en el cas de Frederica Montseny,¹⁸ no feien precisament referència al model de dona amb què pensava el nou ordre. La Sección Femenina tindria la missió d'adoctrinar les dones d'Espanya i convertir-les en engranatges de transmissió de les idees del Règim. La idea era senzilla, la dona com a mestressa de casa i com a mare havia de transmetre les consignes del Nacionalindustrialismo als fills, i per fer-ho primer havia de ser formada pel propi Règim a través de la Sección Femenina de Falange i, per tant, a través d'altres dones. La família es veia com una estructura bàsica on formar els futurs ciutadans del país, i la maternitat s'exaltarà del tal manera que qualsevol dona haurà de planificar, encaminar i determinar la seva vida a l'entorn aquest objectiu, que es considerarà la màxima fita a assolir per les integrants del sexe femení. El model familiar amb la dona com a eix bàsic fou agafat del catolicisme pel falangisme.

No obstant això, tal i com diu Antonieta Jarne¹⁹ en el seu estudi sobre la Sección Femenina de Lleida, «la falangista activa no era ni esposa ni mare, ja que recordem que per dur a terme tasques significades i de responsabilitat calia ser soltera. La seva activitat i els requisits per dur-la a terme els donava l'oportunitat de tenir una certa vida pròpia, amb certa independència econòmica i social, fet llunyà al model domèstic que propugnaven: casada, mestressa de casa i sobretot mare». Com hem vist abans, només el 3,9% de les militants torellonenques eren casades, cosa que sembla corroborar aquesta tesi.

16. Dels carnets de Falange Española Tradicionalista y de las JONS expedits entre 1940 i 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

17. SÁNCHEZ LÓPEZ, Rosario. «La Sección Femenina: una institució legitimitzadora del Franquisme». *L'Avenç* [Barcelona], núm. 121, (1988), p. 52-55.

18. Ministra de Sanitat en el govern de Largo Caballero (novembre de 1936 - maig de 1937).

19. JARNE, Antonieta. *La Sección Femenina a Lleida*. 1a ed. Lleida: Pagès Editors, 1991, 292 p.

La doctrina Falangista fou profundament masculista, varonil, com es deia aleshores, i la Sección Femenina com a part integrada en aquesta organització no en fou una excepció. Valguin aquests fragments a tall d'exemple:

«A través de la vida, la misión de la mujer es servir. Cuando Dios hizo el primer hombre pensó: “No es bueno que el hombre esté solo”. Y formó a la mujer para su ayuda y compañía, y para que sirviera de madre. La primera idea de Dios fue “el hombre”. Pensó en la mujer después, como un complemento necesario, esto es, como algo útil.»²⁰

«Mandar mujeres a limpiar el Edificio Hospital municipal, para su ocupación por las Religiosas de los Sagrados Corazones.»²¹

Aquest paper d'inferioritat respecte a la figura del «mascle» és producte de la tradició catòlica més conservadora.

Per altra banda, tot i la radicalitat del discurs patriarcal del Règim i per tant de la seva organització femenina, aquesta Secció també utilitzà un llenguatge d'orgull de la feminitat en determinades ocasions tot fent crides a la importància del paper de les dones en el Règim i el nou ordre, sense que això significués cap trencament amb la doctrina oficial:

«En España, hasta la llegada de la Falange a los puestos directores del Estado, ha existido un concepto ñoño y pacato, limitadísimo, del papel de la mujer en la marcha vital de las sociedades. Hasta aquí, por un sentido retrógado de la vida, se la confinado exclusivamente a menesteres, encantadores y femeninos, de los que jamás puede ni debe desligarse, sí, pero no constituir ellos solos el pleno de su esfera vital.»²²

«Nosotras, mujeres labradoras, mujeres campesinas, debemos convencernos de la gran misión que nos está encomendada, ya que estamos llamadas a cooperar al engrandecimiento de la Patria. Ha sido mucho el tiempo en que nuestra existencia tenía como única razón de ser, el dar hijos a una Patria que desconocíamos y por ellos nos era ingrata, llevando en la mayoría de los casos una vida triste y difícil.»²³

6.2. La importància del Nacionalcatolicismo

En el camp formatiu també es va donar extrema importància al tema espiritual. La religió catòlica era un dogma implícit al Règim, una part més de la seva teoria sociopolítica. Fins i tot s'havia tractat la guerra de Cruzada Nacional tot aprofitant el Ban del cardenal Gomà a l'inici del conflicte bèl·lic. El Falangisme es diferenciava precisament d'altres moviments feixistes per la seva religiositat, i ho feia a través del cos teòric conegut com a Nacionalcatolicismo del qual també s'im-

20. OTERO, Luis. *La Sección Femenina*. 1a ed. Madrid: Editorial EDAF, S.A., 1999, 255 p.

21. Acord de l'Ajuntament de Torelló pres el dia 2 d'octubre de 1939 (Arxiu Municipal de Torelló).

22. OTERO, Luis. *La Sección Femenina*. 1a ed. Madrid: Editorial EDAF, S.A., 1999, 255 p.

23. Full volant de la Hermandad de la Ciudad y el Campo, sense data (Arxiu ADET, sense catalogar).

pregnà la Sección Femenina. Pilar Primo de Rivera (germana de José Antonio i presidenta vitalícia de la Sección Femenina) parlava d'un llaç indissoluble entre Falangisme i Catolicisme.²⁴

En el si de la Sección Femenina funcionava l'anomenada Asesoría Religiosa que mitjançant l'asesor de la Delegación Nacional de la Sección Femenina s'encarregava de dirigir tota la formació catòlica de les militants falangistes. Aquesta formació s'orientava, en paraules de la mateixa organització, d'acord amb: «...una sumisión respetuosa y amorosa a la Jerarquía, cuyas direcciones y consejos serán sagrados para ella. De una orientación hacia la Parroquia, que como lo dice el nombre mismo, es la casa de cada cristiano, el lugar donde Dios derrama sus gracias con especial solicitud. De una preocupación especial para la liturgia, que es la oración auténtica de la Iglesia, la del Misal, fundamentada en los libros inspirados y, por lo tanto, más eficaz, más bella, más segura y más libre de extravíos y de extravagancias».²⁵ Podria sobtar veure que el primer objectiu de l'assessoria religiosa no era religiós, però no se'ns ha d'escapar en cap moment que Falange era un partit de tradició feixista i que per tant exigia obediència cega al lideratge de les altes esferes del partit, i la religió resultava un mitjà molt útil per inculcar aquest servilisme basat en la fe (en Déu o en el líder segons el cas) i no en la raó.

A Torelló, com a la majoria de viles de l'Estat, arribaven mensualment les anomenades *guías litúrgicas* enviades per l'Asesoría Religiosa de la Delegación Nacional, on es recollien totes les festivitats religioses del mes amb les conseqüents oracions i actes a seguir.²⁶ Aquests preceptes s'enviaven a la Sección Femenina local que s'havia d'encarregar que les seves militants els seguissin (en una carta enviada a la Sección Femenina de Torelló es demana que aquestes es col·loquin en un lloc ben visible del local).²⁷ La delegada local s'ajudava del capellà de la vila per dur a terme aquestes tasques, Mn. Lluís Riba en el cas de Torelló,²⁸ que exercia d'assessor espiritual coordinant les tandes d'exercicis espirituals i les ensenyances entorn d'aquests temes.²⁹

6.3. La veu del Règim a través de les militants

Evidentment, el Règim comptava amb què les militants falangistes es convertissin, al mateix temps que es formaven ideològicament, en difusores del missatge

24. Delegación Nacional de la Sección Femenina de FET y de las JONS. *Discurso de Pilar Primo de Rivera*. Gener de 1942 (Arxiu ADET, sense catalogar).

25. OTERO, Luis. *La Sección Femenina*. 1a ed. Madrid: Editorial EDAF, S.A., 1999, 255 p.

26. Delegación Nacional de la Sección Femenina-Asesoría Religiosa. *Guía litúrgica para el mes de febrero*. Madrid, 1942 (Arxiu ADET, sense catalogar).

27. De la carta que la Delegación Provincial de la Sección Femenina barcelonina envia a la Sección Femenina de Torelló el 20 de gener de 1942 (Arxiu ADET, sense catalogar).

28. VILAR I BASSAS, Josep M. *Torelló, de l'alliberament a l'aiguat. Tal i com jo ho vaig viure*. (sense editorial ni any d'edició), 160 p.

29. L'abril del 1942 la Delegació Provincial del Frente de Juventudes va fer arribar una carta a la Sección Femenina de Torelló on es preguntava sobre l'existència d'un assessor de religió moral (Arxiu ADET, sense catalogar).

que aquest propugnava. Ja hem parlat abans del futur paper de mares i per tant d'educadores a les llars que aquestes haurien de desenvolupar, però la Sección Femenina també s'encarregava de la formació de les mestres d'escola a través dels curssets que organitzava. Aquests s'adreçaven a les mestres locals que si no hi assistien havien d'indicar-ne el perquè exposant-se a ser sancionades. Els cursos no solien tenir gaire durada, de 20 a 40 dies, i el programa que s'hi donava tenia un doble vessant ideològic i pràctic quant a les tasques a realitzar.³⁰ Per exemple, en la circular amb data de l'11 d'agost de 1942 enviada a la Sección Femenina de Torelló per la Delegación Provincial de Falange seguint ordres del Departament de Cultura, s'anuncia un curs que durarà 45 dies i que tindrà el següent programa:

- Escoles de formació i formació femenina del Frente de Juventudes.
- Ensenyances d'Escuelas Hogar.³¹

En aquest paper de difusió del missatge les militants falangistes també eren les encarregades de repartir les publicacions del partit,³² com ara el setmanari *Medina*, la revista *Consigna* o la revista *Y*, òrgans oficials de la Sección Femenina. Per tant, la formació també tenia com a objectiu crear nous focus de propagació de les consignes del Règim, tot utilitzant els recursos humans que tenia al seu abast.

6.4. La Sección Femenina, una organització feixista

La importància donada a aquesta formació ideològica s'ha d'entendre des de l'òptica de Falange, és a dir, des de l'òptica d'un partit feixista. La Sección Femenina de principis dels anys quaranta pretenia actuar d'acord amb aquesta afirmació. En aquest sentit la *delegada nacional* de la Sección Femenina, Pilar Primo de Rivera, en un discurs fet a Granada l'any 1942³³ parlava de la importància de les jerarquies i el lideratge així com del compromís assolit per les militants, conceptes que ens recorden molt la idea de la Volksgemeinschaft³⁴ del nazisme. El feixisme italià també es va veure reflectit en aquest discurs amb l'exaltació a la joventut que s'hi va fer.³⁵ Per si no quedava prou clara la idea de partit que es buscava, també es va llençar una crítica als arribistes i a la pèrdua dels valors falangistes, mostra prou indicadora de què allò que es buscava no era un partit de masses, sinó de quadres formats políticament.

30. De les circulars enviades per la Delegació Provincial de la FET y de las JONS de Barcelona a la Sección Femenina de Torelló l'11 d'agost de 1942 i el 26 de juliol de 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

31. Organitzacions filials del Servicio Social encarregades de formar bones mestresses de casa.

32. De la carta enviada per la delegada provincial de Premsa i Propaganda de Barcelona a la Sección Femenina de Torelló el 13 de setembre de 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

33. Delegación Nacional de la Sección Femenina de FET y de las JONS. *Discurso de Pilar Primo de Rivera*. Granada: gener 1942 (Arxiu ADET, sense catalogar).

34. El nazisme substitueix les elits de sang o diners per l'elit feixista, pels escollits per la naturalesa per estar al capdamunt. El mite de la nació va acompanyat pel de la superioritat de la pròpia cultura, i encara que s'estigui en els estadis més baixos de la societat s'està en els estadis més baixos d'una cultura superior. És l'orgull de pertànyer a una societat superior, l'orgull de pertànyer a la Volksgemeinschaft.

35. El feixisme italià va beure de moviments com el futurisme que feien apologia de la joventut.

La bona relació amb els nazis i amb el règim de Mussolini ja és indicatiu de la classe de partit que era i volia ser Falange, que en molts casos va beure d'aquestes fonts amb més recorregut. Els nazis també tenien secció femenina i organització femenina juvenil, la B.D.M., la delegada nacional de les quals era Schotz-Klink. Ja el 1938 Pilar Primo de Rivera va visitar Alemanya sent rebuda pel propi Adolf Hitler, i el 1942 s'organitzaria el Congrés de Frentes de Juventudes a Viena, on participarien Alemanya, Itàlia i Espanya demostrant altre cop més la bona entesa entre aquests règims. Si a tot això hi afegim la clara decantació envers l'Eix per part de Franco durant la Segona Guerra Mundial, amb episodis com el de la División Azul, queda clara la naturalesa del falangisme i de la Sección Femenina com a òrgan integrat del partit.

En aquest sentit es promocionarà des de les altes esferes la simbologia feixista a tots els nivells. Per exemple per Sta. Teresa, patrona de la Sección Femenina, s'ordenarà a la delegació de Torelló de fer desfilades amb banderes i cànctics juntament amb juraments pels quals les «flechas azules»³⁶ que hagin complert 17 anys passaran a ingressar pròpiament a la Secció.³⁷ El mateix passarà el dia de Sant Ferran, patró del Frente de Juventudes.

També el record als màrtirs tindrà lloc en aquesta simbologia i el 1941 la Sección Femenina torellonenca rebrà ordres precises de com commemorar el cinquè aniversari de la mort de José Antonio.³⁸

S'utilitzarà també el llenguatge revolucionari, característica pròpia del feixisme que pretenia presentar-se com un moviment trencador propi del segle XX, a diferència per exemple del socialisme: «... también denunciar las irregularidades de pago y los patronos que explotan el trabajo de la obrera...»³⁹. En aquest sentit serà constant la tramesa per part dels òrgans provincials als òrgans locals de programes de formació nacionalsindicalista.⁴⁰

En definitiva, la voluntat d'aquesta formació ideològica es trobava en la voluntat per part de Falange de formar dones que s'integressin perfectament al Règim, i que a més es convertissin en un baluard d'aquest defensant i difonent les seves consignes.

36. Última categoria del Frente de Juventudes de les afiliades abans d'arribar a la Sección Femenina pròpiament dita. Abans de poder arribar a Flechas s'havia de passar per les categories de Margaritas i Luceiros respectivament.

37. De la carta enviada per la delegada provincial de la Sección Femenina de FET y de las JONS de Barcelona a la Sección Femenina de Torelló el 9 d'octubre de 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

38. De la circular número 27 enviada per la Provincial de la Sección Femenina de FET y de las JONS de Barcelona a la Sección Femenina de Torelló el 10 de novembre de 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

39. Carta de la Prefectura Provincial de Barcelona a la delegada local de la Sección Femenina de Torelló el 31 de gener de 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

40. Circular número 10 enviada per la Delegació Provincial de la Sección Femenina de FET y de las JONS de Barcelona a la Sección Femenina de Torelló el 18 de setembre de 1942 (Arxiu ADET, sense catalogar).

7. Les relacions econòmiques

A més d'assegurar el seguiment de la política del Règim, la Sección Femenina també tenia com a objectiu donar suport a l'economia del Règim, en un moment en què el treball de les dones començava a ser una cosa cada cop més freqüent.

7.1. L'Auxilio Social

Des de les altes esferes es van voler reconduir les aspiracions femenines envers el treball, la cultura i els càrrecs institucionals tot encaminant-les cap a tasques de caràcter assistencial o d'eficiència domèstica.

La Sección Femenina dirigia l'Auxilio Social, una institució del Movimiento que «*tenia por objeto llevar pan a los seres necesitados de él, y juntamente con el pan, la educación, la sanidad, la formación religiosa y moral y la alegría de pertenecer a la comunidad nacional*».⁴¹ Aquest servei fou creat pel Règim per pal·liar, dins del que era possible, la carestia i les misèries primer de la Guerra i després de la postguerra (especialment agreujades a Torelló per l'aiguat de 1940). A més, s'aprofitava per afegir-hi la càrrega ideològica que duia implícit en si mateix l'anomenat Servicio Social.

Entre els serveis que oferia l'Auxilio Social hi trobem centres d'assistència social, llars d'infants i escoles per a orfes, guarderies, colònies, asils, o menjadors infantils com el que va ser inaugurat el 5 de gener de 1941 a Torelló⁴² per atendre nens necessitats. Aquest menjador infantil, juntament amb la Cocina de la Hermandad, va arribar a distribuir 27.900 racions de menjar durant el mes de novembre de 1940, després de la catàstrofe de l'aiguat.⁴³ L'Auxilio Social també va col·laborar aportant llits i roba per tal de pal·liar els efectes de la catàstrofe.

Les tasques de caràcter assistencial fetes a través de l'Auxilio Social ja començaren durant la Guerra, i ben aviat es convertiren en la pedra angular de l'organització esdevenint l'única raó de ser d'aquesta a mesura que va passar el temps.

Totes aquestes obres de beneficència se subvencionaven amb fons de l'Administració i amb diners recaptats a través de la Ficha Azul, una mena d'ajuda periòdica assumida per ciutadans benestants, o a través de les *cuestaciones públicas*, que consistien en enganxar insígnies als ciutadans a canvi d'un donatiu per a alguna causa benèfica.

L'Auxilio Social se servia del personal femení militant falangista però a més hi havien de passar totes aquelles noies que volien accedir a un lloc de treball de l'Estat, ja fos en l'Administració o en una fàbrica estatal. També per poder pertànyer a una associació cultural o recreativa, o per poder tenir el passaport o qualsevol tipus de diploma, s'havia de prestar el Servicio social. Tota aquesta mà d'obra

41. OTERO, Luis. *La Sección Femenina*. 1a ed. Madrid: Editorial EDAF, S.A., 1999, 255 p.

42. De la carta enviada per la Delegació Local de districte d'Auxilio Social a la delegada local de la Sección Femenina de Torelló el 2 de gener de 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

43. VILAR I BASSAS, Josep M. *Torelló, de l'alliberament a l'aiguat. Tal i com jo ho vaig viure*. (sense ditorial ni any d'edició), 160 p.

Fotografia del menjador infantil torellonenc on noies de la població exercien el Servicio Social.

gratuïta, molt útil en plena postguerra, era allixonada al mateix temps en les doctrines del Nacional-Sindicalismo.

7.2. El sindicalisme groc de la Sección Femenina

Les necessitats de la postguerra van suposar la necessària incorporació de la dona al món del treball. La baixada de salaris,⁴⁴ i consegüentment del nivell adquisitiu de la majoria de la població, va facilitar aquesta situació. Després de la Guerra la majoria de les famílies treballadores necessitaven la màxima col·labo-

44. El 1939 els salaris baixaren als nivells de 1936 per ordre del nou Govern.

Núm. de Registro } Delegación Local
Delegación Provincial

Auxilio Social

Boletín de Suscripción a la FICHA AZUL

El que suscribe, **Segundo Peix Volgre**

me comprometo a entregar mensualmente a AUXILIO SOCIAL, la cantidad de Pesetas _____, para llevar Justicia y Alegría a los hogares hermanos necesitados.

a de _____ de 19 _____

POR LA PATRIA, EL PAN Y LA JUSTICIA

Son Pesetas _____

Domicilio _____ 4 de Febrero N° 40

Modelo A. 27

Butlleta de subscripció a la Fichaz Azul conservada a l'arxiu de l'ADET (sense catalogar).

ració possible per part dels seus membres per aportar ingressos fixos, i és que es feia difícil subsistir en una època on es combinava l'encariment del cost de la vida amb la baixada salarial.

Les noves relacions laborals i sindicals eren controlades pel govern del Règim a través de la Central Nacional Sindicalista (CNS), sindicat únic que encabia tant la patronal com els treballadors recordant molt el model vertical del sindicalisme del feixisme italià. Falange dirigia la CNS, que tenia com a principal missió assegurar la pau social a les empreses anul·lant la capacitat reivindicativa dels obrers. Drets com els d'expressió, associació i vaga no eren contemplats pel Règim, i a més aquest es va reservar durant els primers anys de la dictadura la capacitat de negociar les condicions laborals i salarials dels treballadors a través del Ministeri de Treball, cosa que convertia la CNS en una eina de control desproveïda de qualsevol capacitat de negociació. Les eleccions sindicals es convertiren en una farsa per assegurar la no-presència d'elements conflictius i desafectes al Règim en aquestes estructures. La burocràcia falangista s'encarregava d'escollir a dit els enllaços sindicals que havien de representar els treballadors.

L'augment de la presència de la dona en el món laboral va portar de rebot la presència de la Sección Femenina en aquest camp. A Torelló aquesta organització s'encarregava de fer arribar a les empreses la voluntat del Règim perquè es nomenessin enllaços sindicals femenins, que després havien de ser informades de la seva *misión de enlace* i presentar a la delegada local tots els casos de subsidi familiar, de vellesa, de maternitat... Es recomanava a l'empresa escollir algú del partit i si això no era possible algú afecte al Règim i a la seva moral. També es va apun-

tar que es triessin bones operàries per tal que poguessin donar exemple i que, a més, tinguessin bona relació amb la resta de companyes. Finalment es demanava que es tingués en compte l'antiguitat en el sindicat a l'hora d'escollir.⁴⁵ Així els empresaris s'encarregaven d'escollir les representants, ja que per Falange ells eren qui millor coneixien les seves operàries, cosa que beneficiava els seus interessos. Per altra banda, Falange assumia totes les tasques burocràtiques per gestionar qualsevol mena de tràmit.

En definitiva, la Sección Femenina es va convertir en una peça més de l'engratge econòmic dissenyat pel Règim amb una funció ben concreta, assegurar la bona marxa de l'economia d'empresa a costa de les treballadores.

7.3. *La Hermandad de la Ciudad y el Campo*

Molt lligat a l'Auxilio Social hi havia la Regidoria de la Hermandad de la Ciudad y el Campo, que era una institució que es presentava com una eina per millorar les condicions de qualitat de vida en les zones rurals, tot mirant d'impulsar-hi un major rendiment econòmic.

Per un Règim que s'encaminava econòmicament cap a l'autarquia era molt important el manteniment del sector primari, i es buscava millorar les seves condicions de vida per tal que no s'abandonés el camp. Es crearen granges escola i es donaren curssets d'especialització on es pretenia que, per tal d'augmentar els recursos familiars, les joves aprenguessin activitats secundàries que podien complementar les explotacions agràries: les abelles, les gallines, els derivats de la llet o altres activitats més curioses, com la cria del cuc de seda, en foren algunes. Es formaven mestres de la població en algun d'aquests camps perquè després poguessin transmetre aquests coneixements a les joves de la vila. En aquest sentit, el juny de 1941 Josefa Garganta Casellas, professora de Torelló, fou cridada a participar a la *Semana Cunicula* que es va fer a Barcelona i on es donaren conferències i pràctiques sobre aquesta qüestió.⁴⁶

Tot això s'emboïllava amb un llenguatge patriòtic que cantava les excel·lències dels productes espanyols i de la puresa del camp enfront de la corrupció de les ciutats.

La Sección Femenina de Torelló també participà en tasques d'informació realitzades per aquesta Regidoria. Es va materialitzar, per exemple, un cens d'artesans on entrava la torneria,⁴⁷ una de les activitats econòmiques més importants de la població. També es recolliren dades referents al nombre d'habitants de la vila o als quilòmetres que la separaven de la capital de província, Barcelona.⁴⁸

45. De la carta enviada per la provincial de FET y de las JONS a la Sección Femenina de Torelló el 8 de novembre de 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

46. De la carta enviada per la Regidoria de la Hermandad de la Ciudad y el Campo de Barcelona a la Sección Femenina de Torelló el 8 de juny de 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

47. De la circular núm. 20 enviada per la Regidoria de la Hermandad de la Ciudad y el Campo de Barcelona a la Sección Femenina de Torelló el 12 de setembre de 1942 (Arxiu ADET, sense catalogar).

48. De la carta enviada per la Jefatura Provincial de Barcelona a la Sección Femenina de Torelló el 10 de gener de 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

S'impulsà la figura de les *divulgadoras rurales*, una mena d'assistents socials que eren preparades per realitzar tasques que anaven des d'actuar com a auxiliar d'infermeria a denunciar «*les irregularidades de pago y los patronos que explotan a la obrera*». ⁴⁹ S'enviaren diverses cartes a Torelló per tal que es proposés el nom d'alguna de les «camarades» per assistir a aquests cursos de formació. ⁵⁰

7.4. Una organització al servei de les jerarquies locals

La Sección Femenina però, i sobretot en viles petites com era Torelló als anys quaranta, també duia a terme altres tasques menys lloables moralment parlant però igual d'útils per a les autoritats locals. Per exemple, les militants falangistes torellonenques eren les encarregades d'escombrar i fregar el local de la FET y de las JONS, així com l'església de la població. A més, actuaven d'acord amb l'autoritat religiosa local en la preparació de comunions col·lectives per a orfes. També elles foren les encarregades de vestir de nou els gegants que havien quedat despullats durant la Guerra: ⁵¹ «... Encargar a la Sección Femenina de la F.E.T. la confección de vestidos para un gigante y varios cabezudos por haber desaparecido dicho vestuario durante el dominio rojo. Encargar el arreglo de los gigantes y cabezudos para que puedan salir por la Fiesta Mayor.» ⁵²

8. A mode de conclusió

La Sección Femenina havia estat ideada per homes per encaixar com un puntal més en la vertebració de la nova societat que havia de sorgir amb el nou ordre. Tot i les contradiccions que això comportava, com ara la simbiosi entre l'exaltació del paper de la dona i la defensa a ultrança del paper predominant de l'home, la doctrina de la Sección Femenina pretenia modelar les dones del país per tal que esdevinguessin models perfectes a ulls del Règim.

Teòricament, el franquisme, a través de la Sección Femenina, duia a terme un esforç important amb uns objectius molt clars per tal de formar i adoctrinar les dones d'Espanya. Però la realitat, sobretot en viles allunyades dels grans centres de poder com Torelló, era una altra de diferent a la projectada per les altes esferes del partit. A principis dels anys quaranta el país patia les conseqüències de la immediata postguerra i per la majoria de la gent el més important era superar el dia a dia. Des de principis dels anys quaranta la Sección Femenina de Torelló rep diverses cartes de la delegada provincial demanant l'obertura d'una escola de formació nocturna per a obreres, fins i tot s'ordenarà una entrevista amb l'alcalde i s'amenaçarà de donar part al Departamento Provincial de Personal vista la passi-

49. Circular núm. 3 enviada per la Prefectura Provincial de FET y de las JONS a la Sección Femenina de Torelló el 31 de gener de 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

50. De la circular núm. 5 (bis) enviada per la Provincial de Barcelona de FET y de las JONS a la Sección Femenina de Torelló el 13 de setembre de 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

51. Entrevista a Annita Ullastre. Palafrugell, 27 d'agost de 2000.

52. Sessió de l'Ajuntament de Torelló, 22 de juny de 1939 (Arxiu Municipal de Torelló).

vitat de la delegació local davant d'aquest assumpte.⁵³ Tot i que les cartes continuaren,⁵⁴ l'escola de formació nocturna per a obreres no arribà a fer-se mai perquè «ningú no hi volia anar, la gent altra feina tenia que anar a escola, el més important era omplir la panxa».⁵⁵

Fins el novembre de 1940, quan es presentà formalment per carta Concepció Sayós, viuda d'Isern, com a nova inspectora comarcal provisional, pràcticament no tenim notícies de control burocràtic comarcal sobre la Sección Femenina de Torelló,⁵⁶ i fins i tot aleshores la majoria d'ordres seguiran provenint de la Provincial. Amb això volem dir que el nivell d'autonomia local que podia imperar en delegacions com la de Torelló era bastant important, tal i com afirma l'antiga delegada local.⁵⁷ Són múltiples les recriminacions que trobem entre els papers conservats de la Sección Femenina de Torelló per la seva falta d'eficiència a l'hora de contestar informes, enviar *partes*, o actuar en el terreny de les escoles de formació...⁵⁸

Els objectius a cobrir en el terreny burocràtic, segons la programació dels òrgans centrals, distaven molt de la realitat del dia a dia dels pobles i de les seves delegacions locals, que massa sovint es veien desbordades per la manca de personal o de recursos i desatenien les seves demandes. Pot servir a tall d'exemple aquest fragment d'una carta rebuda per la Sección Femenina de Torelló: «*Veo que a pesar de la insistencia con que infinidad de veces os he ordenado me envieis el parte mensual no lo consigo, pues son muy pocas las Locales que cumplen esta orden y muchas las que no lo envian nunca o lo hacen de tarde en tarde.*»⁵⁹

Tampoc no hem d'oblidar la figura de les arribistes, és a dir, d'aquelles militants que van veure l'ingrés a la Sección Femenina com una forma de promoció personal, ja que ser membre del partit obria moltes portes, cosa especialment útil en temps tan difícils com ho foren els de la postguerra. Això també podria explicar l'apatia de moltes delegacions davant de les ordres que arribaven.

En definitiva, la burocràcia falangista va trobar fins i tot en aquests primers anys del Règim un os dur de rosegat en delegacions locals com la de Torelló, que tot i que no s'escapà de la influència ideològica promulgada des de la Nacional, sí que va trencar en diverses ocasions la rígida disciplina de control burocràtic que es volia inculcar des de l'estat feixista.

53. De les cartes que la Delegació Provincial de la Sección Femenina de Barcelona envia a la Sección Femenina de Torelló el 12 de maig de 1941 i el 23 d'octubre de 1941 (Arxiu ADET, sense catalogar).

54. De la carta enviada per la Delegació Provincial de FET y de las JONS a la Sección Femenina de Torelló el 18 de setembre de 1942 (Arxiu ADET, sense catalogar).

55. Entrevista a Annita Ullastre. Palafrugell, 27 d'agost de 2000.

56. De la carta enviada per la inspectora comarcal provisional de FET y de las JONS des de la Prefectura Local de Vic a la Sección Femenina de Torelló el 25 de novembre de 1940 (Arxiu ADET, sense catalogar).

57. Entrevista a Annita Ullastre. Palafrugell, 27 d'agost de 2000.

58. Carpetes referents a la Sección Femenina de Torelló i a l'Auxilio Social (Arxiu ADET, sense catalogar).

59. De la carta enviada per la Delegada Provincial de FET y de las JONS a la delegada local de la Sección Femenina de Torelló l'11 de setembre de 1942 (Arxiu ADET, sense catalogar).